

Popotresna obnova profane stavbne dediščine v Posočju

Andrejka Ščukovt

Ključne besede

Posočje, potres, popotresna obnova, registrirana nepremična dediščina

1

2

Sl. 1: V potresu leta 1998 in nato leta 2004 poškodovana hiša v Česzoči. Foto: Andrejka Ščukovt, 2009.

Sl. 2: V potresu leta 1998 poškodovana stavba v Drežniških Ravnah. Foto: Andrejka Ščukovt, 1998.

Uvod

Posočje je v zadnjih desetletjih zaznamovalo več rušilnih potresov. Leta 1976 sta ga prizadela dva, maja in septembra, epicenter je bil na območju Pušje vasi v Furlaniji. Potresa aprila leta 1998 in julija 2004, z epicentrom v Krnskem pogorju, sta najbolj prizadela območje občin Bovec, Kobarid, Tolmin, pa tudi občini Idrija in Cerkno. Stroka potres leta 1998 uvršča med hujše potrese v Sloveniji. Imel je magnitudo 5,6 in moč VII. do VIII. stopnje po evropski potresni lestvici. Poškodoval je več kot 4.000 objektov, od katerih je bilo čez 3.000 stanovanjskih stavb,¹ med njimi tudi stavbe s statusom registrirane enote nepremične dediščine. Potres je povzročil večjo materialno škodo, na srečo smrtnih žrtev ni bilo. Največ škode je nastalo na starejših stavbah, zidanih iz kamna ali mešanice kamna in opeke.

Po potresu leta 1998 je bila stroka še pod vtisom posledic potresa leta 1976, ko se je v Posočju nenadzorovano rušilo, odstranjevalo celotna naselja in gradilo montažna. Vlada Republike Slovenije je sprejela Zakon o popotresni obnovi objektov in spodbujanju razvoja v Posočju in določila obliko ter pogoje državne pomoči v potresu prizadetim prebivalcem. Zaradi obsežnosti območja je ustanovila Državno tehnično pisarno (DTP) za vodenje postopkov oškodovancem potresa.

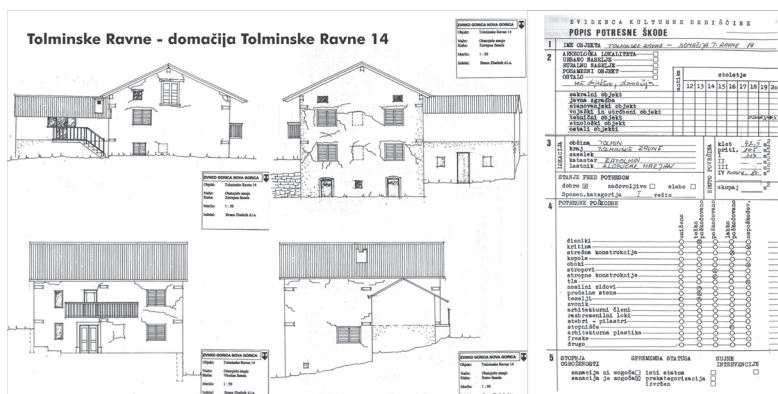
Ekipe konservatorjev ZVKDS, OE Nova Gorica, ki v Posočju opravlja javno državno službo na področju varstva nepremične kulturne dediščine, so po aprilskem potresu leta 1998 najprej začele popisovati potresne poškodbe na kulturnih spomenikih. Ob podrobnem pregledu terena, stanja stavb in vrednotenju objektov je spomeniškovarstvena služba izdelala tudi nov seznam objektov nepremične kulturne dediščine in najkakovostnejše med njimi predlagala za razglasitev za spomenik lokalnega pomena za dobo enega leta, z možnostjo stalne razglasitve. Državne službe, vključene v popotresno obnovo, so dobile podatek o objektih kulturne dediščine, ki jih je treba obnavljati v skladu s spomeniškovarstveno stroko in za njihovo obnovo pridobiti kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstveno soglasje. Izhodišče dela konservatorjev je bilo stališče, da je treba organizirati dejavnost varstva kulturne dediščine tako, da se ne bi ponovil »breginjski sindrom«, ali kot je napisal dr. Šumi: »Breginjska tragedija se je odvijala na območju

Spomeniškega zavoda v Novi Gorici, ki ga je vodil Emil Smole. Vsa njegova prizadevanja ob sodelovanju z že prej navedenimi strokovnjaki iz Ljubljane ni mogla obroditi sadov, tako vsak sebi sta bila interes po varovanju dediščine in rušilna volja, ki naj bi vzpostavila odnose v Breginjskem kotu.«²

Komisija konservatorjev, odgovorna za oceno in popis škode v potresu leta 1998 poškodovanih objektov, si je postavila naslednje cilje: pregledati in oceniti posledice poškodb na zavarovanih kulturnih spomenikih, pregledati in oceniti poškodbe na objektih kulturne dediščine, pregledati in oceniti stavbe, kot so pomembnejši ohranjeni primeri kakovostnega regionalnega stavbarstva, ki še niso zavarovane, pregledati stanovanjske in gospodarske objekte, ki so bili sanirani po potresu leta 1976, in ugotoviti, kako so prenesli nove potresne sunke, nove evidentirane enote vpisati v Register kulturne dediščine ter zaradi ogroženosti za objekte z lastnostmi kulturnega spomenika pripraviti strokovne podlage za razglasitev za kulturni spomenik. Potresne poškodbe na stavbni dediščini so bile evidentirane v obrazcu potresnih poškodb s priloženimi fotografijami, skicami ali tehničnimi posnetki potresnih poškodb. Popis potresnih poškodb na stavbni dediščini je bil najprej opravljen na podlagi obstoječega inventarja³ z začetka osemdesetih let 20. st., ki je pri pregledu terena predstavljal osnovo bazo podatkov, ki smo jo z revizijo terena dopolnjevali z na novo evidentiranimi stavbami z lastnostmi dediščine.

Zakon o popotresni obnovi in razvoju Posočja⁴ vključuje v popotresno obnovo registrirane enote nepremične dediščine in kulturne spomenike, ki so bili na dan potresa zavarovani skladno s predpisi, ki urejajo

- 1 Vir: Državna tehnična pisarna Bovec - Kobarid.
- 2 Gaberšček, Silvester, ur.; *Breginj: 1976/1996: [ob dvajsetletnici potresa v Breginju]*. Restavratski center Republike Slovenije, 1996, str.3.
- 3 Elaborat kulturnih spomenikov in dediščine v občini Tolmin. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici, 1984, knjige od 1 do 6.
- 4 Zakon o popotresni obnovi in spodbujanju razvoja v Posočju (ZPOOSRP), Uradni list RS, št. 45/1998, 67/98, 110/99, 59/01.

3

4

področje kulturne dediščine. Lastnik kulturnega spomenika pa je bil glede na višino ocenjene škode upravičen do sredstev iz državnega proračuna v celotnem znesku.

Najpogostejši ukrepi popotresne sanacije stavbne dediščine ob upoštevanju predpisov o popotresni varni gradnji so bili: zaradi statične nestabilnosti je bilo treba zagotoviti medsebojno povezovanje zidov na nivojih medetažnih konstrukcij, zato se je lesen strop nadomestilo z armiranobetonsko ploščo; povezovanje objektov z jeklenimi vezmi in injektiranje zidov s cementno suspenzijo, s katero naj bi se precej izboljšale materialno-tehnične lastnosti objekta; temeljenje stavb; povezava podstrešnih zidov z armiranobetonskimi venci in pritrditev ostrejša na konstrukcijo, saj je pri potresu zaradi nepovezanosti ostrejša z zidovi prihajalo do zamikov celotne strešne konstrukcije, posledica tega so bile poškodbe na kritini, dimnikih, zidovih itd. Številne stavbe so bile tako poškodovane, da obnova ni bila ekonomsko upravičena. Zato so stavbo porušili in postavili nov objekt. Kakovost popotresne obnove pa je bila odvisna od usposobljenosti izvajalcev⁵ in zagotovljenih finančnih sredstev.

Turarjeva domačija v Trenti, primer popotresne obnove kulturnega spomenika

Turarjeva domačija je bila zasnovana na začetku 19. st. Življenje na Turi daje vpogled v tradicionalen model trentarskega načina življenja, z živinorejo ter soodvisnostjo ljudi in naravnega okolja. Način življenja vodi k razumevanju nesovne in materialne dediščine območja. Domačijo sestavljajo hiša, ki je osrednji objekt, in prizidani gospodarski stavbi. Vzporedno s hišo stoji hlev za drobnico, nasproti stojita orodjarnica in drvarnica. Hiša je dominantna stavba, sezidana iz kamna, z zidovi 50 do 60 cm debeline, z dvokapno streho s 50° naklona, na čop. Streho pokriva lesena kritina. Z vhodno fasado hiša gleda proti vzhodu. Na tej strani je v strešnem zatrepu vratna odprtina, od koder so na podstrešje spravljali seno. Zahodna fasada je pozidana in brez opaža. Leta 1939 so v hiši črno kuhinjo zamenjali z belo in pridobila je dimnik. Okenske odprtine so po fasadah razporejene utilitarno. Na severni steni je k hiši prislonež *listnik*, enocelični prizidek s pritlično in podstrešno etažo. Na južni steni je svinjak, ki so ga v

drugi polovici 20. st. preuredil v stranišče. Podstrešje je enovit prostor. Pritličje je šestdelno. Obsega hodnik, kuhinjo, vežo oz. nekdanjo črno kuhinjo, shrambo za zorenje sira in shranjevanje mlečnih izdelkov, izbo in manjšo sobo. Pod stropno konstrukcijo je strop pritličja izveden iz ometanih deščic, t. i. *šturja*. V zadnjem delu pritličja je izba z značilno lončeno pečjo na zidanem podstavku in klopjo. V eni od sten je vzdana omarica, *kantrle*. V hodniku je zemljanka, *bnznica*, ki služi za shranjevanje krompirja in ima stene pozidane s kamnom, tlak je iz nabite zemljine. Iz hodnika je po lestvah dostop na podstrešje. Tu je sobica za spanje, t. i. *jahčer*, ki ima obodne stene sestavljene iz brun, strop je izveden z deskami. Z notranje strani so stene sobice letvane, ometane in beljene.

Aktivnosti za celovito prenovo domačije so potekale od leta 1998. Ker se je stanje stavb iz leta v leto slabšalo, je leta 2013 OE Nova Gorica naročila izdelavo posnetka stanja vseh stavb domačije. Leta 2017 smo izdelali Konservatorsko-restavratorske usmeritve za celovito obnovo. Leta 2018 je DTP hišo uvrstila v Program popotresne obnove. Iste leta je arhitektka Jasmina Šavli Lapanja pripravila dokumentacijo za rekonstrukcijo hiše. Leta 2019 je bilo izdano gradbeno dovoljenje. Obnova se je začela leta 2020, ko je najprej izbrano gradbeno podjetje naredilo novo dovoljeno pot in jo speljalo tako, da smo ohranili na suho zložene kamnite zložbe. Zaradi dotrajanosti lesene kritine in strešne konstrukcije je bila še pred začetkom obnove streha hiše zaščiten s ponjavo, da se je preprečilo zamakanje. Popotresna obnova se je začela s statično sanacijo nosilnih zidov z utrjevanjem z injiciranjem, vgradnjo armiranobetonskih in jeklenih vezi, podbetoniranjem temeljev hiše in obeh prizidkov ter izvedbo drenaže. Ob obstoječi zid v beli kuhinji, ki zamejuje prostor med belo in črno kuhinjo, je bila pozidana nova opečna stena. S to rešitvijo se je v črni kuhinji ohranilo originalno steno in stoletni omet oz. belež. Nova opečna stena je pozidana še v manjši

5 Izvajalci del za popotresno obnovo Posočja so bili izbrani na podlagi javnega razpisa. Marsikatero podjetje je bilo brez referenc za obnovo objektov kulturne dediščine.

5

Sl. 3: Opisni list poškodb po potresu 12. 4. 1998, ZVKDS, OE Nova Gorica.

Sl. 4: Popotresno obnovljena hiša na Turarjevi domačiji v Trenti. Foto: Andrejka Ščukovt, 2022.

Sl. 5: V potresu leta 1998 poškodovan ovčji hlev v Lepeni. Foto: Andrejka Ščukovt, 1998.

6

7

8

9

10

sobi desnega prizidka, kjer so danes shramba, kopalnica in stranišče. Ko je bilo osnovno stanje objekta utrjeno, so sledili ukrepi v ostrejšju. Izdelana je bila nova lesena konstrukcija dvokapne strehe z obojestranskima čopoma, ki je pokrita z macesnovimi deskami debeline okrog 2 cm, širine 15 cm in dolžine 180 cm. Način prekrivanja je na dva preklopa. Na spodnjem koncu je rob žaganih desk tesan. Tesani so še robovi tramov strešne konstrukcije. Vidni elementi konstrukcije strehe pa so zvezani z lesenimi klini. Na vhodni fasadi je lesen strešni zatrep posodobljen. Vgrajena je večja okenska odprtina, senčijo jo lamele. Pozidana sta dva nova dimnika, ker obstoječa nista bila ognjevarna in statično stabilna. Preden so dimnik lončene peči porušili, je restavrator z dimnika snel fragment ometa z letnico 1939. Novi zunanji vidni del dimnika je narejen po vzoru predhodnika, ometan in z ravno kapo. Lega in velikost okenskih in vratnih odprtin ni spremenjena. Novo je stavbno pohištvo. Okna so dvokrilna in deljena na tretjine. Okovje, tečajniki, ključavnice, kljuge sledijo historičnim vzorcem. Okna so senčena s polkni. Ruševini obeh prizidkov sta sanirani tako, da so zunanje stene ponovno pozidane v kamnu. Nekdanji listnik je zaradi nove vsebine z notranje strani pozidan z opeko. Končni fasadni omet je obdelan v finem zaglajenem ometu in beljen. Po odstranitvi ometa v izbi smo ugotovili najstarejšo stavbno zasnovo hiše. Na severni steni sta se pokazali očem skriti zazidana vratna in okenska odprtina, ki sta potrdili domnevo, da je bil ta prostor prvotna bivalna celica. Sledila je bočna rast, ko so enodelnemu prostoru dodali nove prostore na severni in vzhodni strani. Z restavratorskimi posegi nam je uspelo ohraniti premično in nepremično opremo hiše: notranja vrata s podboji, krušno peč s klopjo, leseno palico za sušenje oblek, vzdano omarico itd. Posebna pozornost je bila namenjena utrjevanju originalnega ometa sten in stropa v nekdanji črni kuhinji.

je potreba po ohranitvi vasi. V prvi polovici 20. st. je bilo v vasi okrog sto prebivalcev in osemnajst hišnih števil. Pred potresom leta 1998 se je vas skrčila na osem hišnih števil z dvanajstimi prebivalci. Potres leta 1998 je pomenil potencialno nevarnost za nov val izseljevanja. Prva v nizu za popotresno obnovo je bila Skalarjeva domačija. Sestavljajo jo hiša, hlev s senikom in prislonjenim silosom ter garažo, klet, kašča s svinjakom, toplar in seniki na senožetih. Zaradi bližajoče se zime je bil najprej saniran hlev. Sledila je sanacija hiše, zidane kašče ter »čiščenje« neustreznih prizidkov. Hiša na Skalarjevi domačiji je tudi ustrezen primer sanacije po potresu leta 1976 po metodi Zavoda za raziskavo materiala in konstrukcij. Bistvo takratne sanacijske metode je bila vodoravna povezava nosilnih sten z jeklenimi vezmi na zunanjih vogalih, privitimi na fasado. Popotresna sanacija iz leta 1998 je obsegala dodatno statično utrditev, namen je bil tudi ponovno vrniti hiši tipično zunanjo podobo. Notranjost hiše so lastniki uredili glede na lastne potrebe in želje.

Nadomestne gradnje v varovanem območju

Konservatorska teorija izjemoma dopušča rekonstrukcijo stavbne dediščine v smislu natančnega arhitekturnega ali fotografskega posnetka, če so za to zagotovljeni naslednji pogoji: spomenik je bil porušen kot posledica naravne nesreče, druge večje katastrofe ali vojne; za rekonstrukcijo obstaja natančna dokumentacija o stanju pred porušitvijo; spomenik je nepogrešljiv del prostorske zasnove mesta, naselja ali kulturne krajine. V popotresni obnovi Posočja so nadomestne gradnje izvedene v primeru, ko je bil objekt tako močno poškodovan, da sanacija ni bila mogoča ali bi stroški obnove presegli stroške nadomestne gradnje.

Popotresna obnova planin

Pašna živinoreja je v Julijskih Alpah tradicionalna gospodarska panoga. Za bovške visokogorske ovčje planine je značilno, da so stavbe postavljene pravokotno na strma pobočja z višinskimi zamiki. Drugače so zasnovane planine na Tolminskem in Kobariškem, ki ležijo na nižji nadmorski višini, objekti stojijo v gruči ali v vrsti. V potresu leta 1998 je bilo poškodovanih okrog dvajset planin. Popolnoma je bila

Sl. 6: Naselje Tolminske Ravne, pogled s planine Razor. Foto: Andrejka Ščukovt, 2015.

Sl. 7: Popotresno obnovljeno trško jedro Bovca. Foto: Andrejka Ščukovt, 2018.

Sl. 8: Primer popotresno obnovljene zidane osnove kašče iz Podmelca. Foto: Andrejka Ščukovt, 2014.

Sl. 9: Kneške Ravne, nadomestna gradnja hiše v Triglavskem narodnem parku. Foto: Andrejka Ščukovt, 2020.

11

12

uničena planina Leskovca, ki je kulturni spomenik lokalnega pomena. Že potres leta 1976 je uničil skupni hlev na planini Razor, ki so ga celovito obnovili šele jeseni leta 2008. V sklopu popotresne obnove Posočja so obnovili pastirske stavbe na planinah Sleme, Polog in Kuhinja ter ozke, dotrajane cestne povezave do planin.

Popotresna obnova stenskih poslikav

Stenske poslikave so tisti segment kulturne dediščine, ki se je v procesu popotresne obnove objektov izkazal kot najbolj ranljiv. Po drugi strani sta oba potresa prispevala k velikemu številu odkritih stenskih poslikav na objektih kulturne dediščine. S poškodbami zidov, razpokami, delnimi poružitvami, z odpadlim ometom ipd. so na dan prihajala nova odkritja na sakralni in profani stavbni dediščini. Na žalost so bile med obnovami še zlasti na sakralni dediščini nekatere poslikave tudi poškodovane. Razlogi so v neprimernih postopkih obnove, malomarnem ravnanju nekaterih izvajalcev gradbenih del ali v naključnem poškodovanju med sistematičnim injektiranjem. Velik problem je nastal pri injektiranju zidov s klasičnimi injektirnimi masami, ki vsebujejo veliko količino sivega cementa in s tem za stenske poslikave nevarnih soli, ki so se izkazale za trajno škodljive. Z nenehnim sodelovanjem različnih strok se danes pri obnovah ne uporablja več toliko materialov, ki v spomeniško zaščitene objekte vnašajo škodljive elemente.⁶

Sklep

Slovenija je potresno ogrožena dežela. Potresi lahko povzročijo nepopravljivo škodo ali popolnoma uničijo celotna območja. V primerih naravnih nesreč sta posebej ranljivi in ogroženi stavbna in naselbinska dediščina, ki predstavljata več kot polovico enot, vpisanih v Register nepremične dediščine. Popotresna obnova Posočja je za konservatorje še vedno izziv in priložnost za ohranitev stavbne identitete Posočja, pa tudi velika strokovna dilema. Konflikt med ohranjanjem materialne substance objekta kulturne dediščine in izvedba »agresivne« gradbeno-statične sanacije se nam je velikokrat zdel skoraj nerešljiv problem. Ob zavedanju, da brez ohranitve spomeniških lastnosti ne bo mogoče obdržati kulturne dediščine, je bilo zato treba vložiti veliko truda in

predvsem s statično stroko poiskati skupno pot, ki ni bila lahka in se še danes prebijamo po njej. Zato pa sta v desetletjih dela napredovali gradbeno-statična in konservatorska stroka. Uvedeni so bili drugačni postopki dela in novi sanacijski materiali, ki so bolj prijazni do objektov stavbne dediščine. Predvsem sta obe stroki spoznali, da morata pri obnovi sodelovati v dobro dediščine. Po dvajsetih letih lahko ocenimo, da je sicer potres naredil veliko škodo, z nekaj škodo na kulturni dediščini tudi v popotresni obnovi, a danes ohranjenega in obnovljenega je neizmerno več. Potres je za obnovo in ohranjanje objektov kulturne dediščine pomenil tudi zasuk na bolje, saj se je s popotresno obnovo Posočja ohranila naselbinska dediščina in je bil saniran marsikateri objekt, ki morda sicer ne bi bil.⁷

Viri in literatura

Gaberšček, Silvester, ur.; *Breginj: 1976/1996: [ob dvajsetletnici potresa v Breginju]*. Restavratorski center Republike Slovenije, 1996.

Fister, Peter. Pomoč pri reševanju arhitekturne dediščine v Posočju. *Potresni zbornik*, ur. Janez Dolenc, Temeljna kulturna skupnost; Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 1980, str. 367–376.

Janežič, Igor, et al. Popotresna obnova Posočja: tehnični postopek in ekonomski vidik prenove stanovanjskih objektov. *Gradbeni vestnik*, št. 52, 2003, str. 107–113.

Pirkovič, Jelka. Reproduciranje izginulih spomenikov in vprašanje pristnosti. *Varstvo spomenikov*, št. 40, 2003, str. 209–221.

Razstava ob Dvajsetletnici popotresne obnove kulturne dediščine v Posočju (1998–2018), ZVKDS, OE Nova Gorica, Stergulčeva hiša, Trg golobarskih žrtev 22, Bovec, 10. 12. 2018.

Ščukovt, Andrejka. Popotresna obnova nekdanje Kaplanije v Kobaridu. *Varstvo spomenikov*, št. 40, 2003, str. 117–126.

Ščukovt, Andrejka. Strokovne osnove za razglasitev objektov kulturne dediščine za etnološki spomenik v občini Kobarid in Tolmin. ZVKDS. Nova Gorica, 1999.

13

14

Sl. 10: Popotresno obnovljena Jakovkna hiša v Podbrdu z restavrirano stensko poslikavo. Foto: Andrejka Ščukovt, 2009.

Sl. 11, 12: Popotresno sanirani pastirski objekti na planinah Kuhinja in Sleme. Foto: Andrejka Ščukovt, 2017.

Sl. 13, 14: Popotresno obnovljena hiša z restavrirano stensko poslikavo na fasadah in v dveh sobah t. i. kaplanije v Kobaridu. Foto: Andrejka Ščukovt, 2004.

6 Povzetek besedila z razstave ob dvajsetletnici popotresne obnove kulturne dediščine v Posočju (1998–2018), pripravil ZVKDS, OE Nova Gorica. Razstava je bila prvič na ogled v Stergulčevi hiši, Trg golobarskih žrtev 22, Bovec, 10. 12. 2018.

7 Prav tam.